

Lino Veljak
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3.
HR-10000 Zagreb
lveljak@ffzg.hr

[objavljeno u: *Logos*, 1 (2013), br. 2, str. 9-19]

Ontologija i metafizika

Sažetak

*U ovom radu razmatraju se značenja pojmova **ontologija** i **metafizika**, te se rekonstruira korijen današnjih tendencija u teorijskim aspektima suvremene filozofije. Kantov transcendentelni obrat i u njemu sadržana kritika tradicionalne metafizike predstavlja osnovnu razdjelnicu suvremene filozofije, čiji jedan dio ustrajava na postulatima klasične metafizike (te opovrgava Kanta), a drugi dio na različite načine slijedi Kanta odnosno polazi od njegova obrata. Pri tom se u okviru postkantovske filozofije javljaju različite antiteze, među kojima se ističe ona koja se uspostavlja između onih koncepcija koje ostaju pri danosti i koncepcija koje naglašavaju procesualnost stvaranja i proizvođenja svega što je zatečeno.*

Ključne riječi: ontologija, metafizika, kritika metafizike, analitička filozofija, povijesno mišljenje

Pogledamo li kakvu definiciju ontologije ustanovit ćemo da se tu mogu sresti odredbe prema kojima je ontologija “filozofijska disciplina koja proučava ono što jest i u čijem se središtu nalaze pitanja kao što su: Što uopće znači biti ili postojati? Što postoji? Koja su osnovna svojstva onoga što postoji? Koji su osnovni odnosi među stvarima koje postoje?”¹. Prema autoritativnom rječniku Kraljevske španjolske akademije ontologija je «dio metafizike koji se bavi bićem (*ser*)² općenito i njegovim transcendentnim svojstvima»³. A metafiziku taj

¹ *Filozofski leksikon*, Leksikografski zavod «Miroslav Krleža», Zagreb 2012, str. 840. Usp. s definicijom ontologije prema kojoj je to «znanost o biću kao biću ili znanost o bitku bivstvujućeg kao takvom» (*Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 8, Leksikografski zavod «Miroslav Krleža», Zagreb 2006., str. 92.): ne mora dakle sve novo nužno biti bolje ili preciznije od staroga.

² U istom se rječniku kao prvo značenje riječi *ser* navodi glagolsko značenje *biti, jest*, a potom se daje i značenje imenice: «oznaka za bit ili narav, stvorenu stvar, ljudsko biće, način postojanja, te kao vrhovno biće – istoznačnica za Boga (Real Academia Española /ur./, *Diccionario de la lengua española*, RAE, Madrid 2001., sv. II, str. 2051.- 2052.). Tko bi primijetio kako takva definicija mimoilazi «ontologijsku diferenciju» (razlikovanje bića od bitka, onoga *Seiende* od *Sein*, što hispanofoni filozofi inače razlikuju tako što *bitak* imenuju kao *ser* a *biće* kao *ente*, usp. npr. <http://www.monografias.com/trabajos87/ente-y-ser/ente-y-ser.shtml>, videno travnja 2013.; slično i na talijanskom, gdje se *ente* razlikuje od *Essere*, usp. V. Possenti, *Il nichilismo teoretico e la „morte della metafisica“*, Armando, Roma 1995, posebno str. 173.) ne bi, dakako bio u krivu, ali bi se trebao suočiti s, primjerice, podatkom da inače izvrstan njemački rječnik Antuna Hurma pod imenicom *Sein* podrazumijeva «biće, bivstvo, postojanje, život» (*Njemačko-hrvatskosrpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb 1959., str. 609.), te da imenice *Seiende* tu naprosto nema (usp. i A. Hurm, *Hrvatskosrpsko-njemački rječnik*, Školska knjiga, Zagreb 1958: riječi *bitak* nema, dok su riječi *bivstvo* i *bivstvovanje*, označene kao sinonimi, prevedene riječima *Wesen*, tj. bit, *Sein*, tj. bitak, te *Existieren*, tj. postojanje, bivstvovanje, usp. str. 20.). Ima li to nerazlikovanje kakve veze s podatkom da je autor rječnika bio profesor njemačkoga u karlovačkoj gimnaziji koju je polazio Gajo Petrović (dakle, onaj naš filozof koji je odbacio termin *bitak* u prilog *bivstvovanja*) – stvar je pukoga nagađanja. Iz usmene je predaje poznato da je Gajo Petrović upravo svom profesoru Hurmu zahvaljivao produbljenom poznavanju njemačkog jezika.

³ Usp. *Diccionario de lengua española*, str. 1623. U *Španjolsko-hrvatskom rječniku* V. Vinje *ontología* se prevodi kao „ontologija, nauka osnovama bitka“ (usp. 3. izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1991., str. 840.), a *metafisica* kao „metafizika“, te, figurativno, „razglabanje, filozofiranje“ (isto, str. 778.). Zanimljivo je da je u

rječnik definira kao «dio filozofije koji razmatra biće (*ser*) kao takvo, te njegova svojstva, principe i prve uzroke»⁴. Sličnu odredbu nalazimo i u raznim anglosaksonskim filozofijskim rječnicima, gdje se ona definira kao grana filozofije koja se bavi proučavanjem prirode, strukture, komponenti i temeljnih principa zbiljnosti ili pak temeljnom prirodom bitka i svijeta⁵.

Ontologija se pak definira veoma sličnim terminima kao metafizika, pri čemu se nerijetko naglašava kako je njezin predmet uži od predmeta metafizike, utoliko što ona ne tematizira probleme „specijalnih metafizika“ (tj. u skladu s klasičnom odredbom Christiana Wolffa, probleme tzv. racionalne teologije, racionalne psihologije odnosno antropologije i racionalne kozmologije), već se kao „opća metafizika“ usredotočuje na pitanja naravi bitka, postajanja, opstojnosti i/ili realnosti odnosno na pitanje koja bića opstoje ili mogu opstojati te kako se ta zbiljska i moguća bića mogu klasificirati⁶.

U današnjim se raspravama ontologija i metafizika nerijetko razumiju kao sinonimi, a od filozofijske ontologije treba - počevši od posljednjih dvadesetak godina - razlikovati informatičku ontologiju, koja istražuje formalne sisteme reprezentacije⁷.

No, svrha ovoga rada ne sastoji se u analizi razlike između ontologije i metafizike niti u odgovoru na pitanje ima li te razlike u relevantnom smislu riječi⁸, nego je ona usredotočena na pitanje što danas ontologija znači i koje su njezine perspektive. Prvo što upada u oči jest da krilatice *kritika metafizike* i *prevladavanje* (a često čak i *ukidanje*) *metafizike* već odavno dominiraju u filozofijskom diskursu. To započinje zapravo još s Immanuelom Kantom, iako on pojam *metafizika* koristi u afirmativnom smislu riječi⁹. No, on hoće zasnovati metafiziku

navedenom Vinjinom rječniku *ente* prevedeno kao „biće“ (usp. isto, str. 479.) a *ser* (u smislu imenice) kao „osnova, priroda, biće, vrijednost, smisao“, a kao filozofijski termin to znači - „bitak“ (isto, str. 1058.).

⁴ *Diccionario de la lengua española*, str. 1496.

⁵ Usp. npr. R. Audi (ur.), „Metaphysics“, u: *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1999. ili N. L. Geisler, u: *Baker Encyclopedia of Christian Apologetics*, Baker Books, Grand Rapids 1998., str. 446. Slične definicije standardno nalazimo i u njemačkom govornom području (usp. npr. F. Kaulbach, *Einführung in die Metaphysik*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1991. ili F. Ricken (ur.), *Lexikon der Erkenntnistheorie und Metaphysik*, Beck, München 1984.), kao i u francuskom (usp. npr. J. Grondin, *Introduction à métaphysique*, Presses de l'Université de Montréal, Montréal 2004.) te talijanskom jeziku (usp. E. Berti, *Introduzione alla metafisica*, UTET, Torino 1993.).

⁶ Usp. npr. H. Burkhardt/B. Smith (ur.), *Handbook of Metaphysics and Ontology*, Philosophica Analytica, München 1991.; B. Weissmahr, *Ontologie*, Kohlhammer, Stuttgart 1991.; H. Rombach, *Strukturontologie. Eine Phänomenologie der Freiheit*, Alber, Freiburg/ München 1988. ili pak M. Ferraris (ur.), *Ontologia*, Guida, Napoli 2003.

⁷ Usp. S. Staab/R. Studer (ur.), *Handbook on Ontologies*, Springer-Verlag, Berlin/Heidelberg/New York 2009.

⁸ Klasična distinkcija ontologije (opće metafizike) od specijalnih metafizika (teologije, psihologije i kozmologije) danas očigledno ne važi: racionalna ili spekulativna teologija odavno je u disciplinarnom smislu postala dijelom sistematske teologije, racionalna psihologija nadomještena je djelomice (u terminologijskom pogledu: u potpunosti) empirijskom i eksperimentalnom psihologijom, a djelomice antropologijom, fizičkom i socijalnom, koje ni po samorazumijevanju niti formalno i sadržajno ne spadaju u područje filozofije, dok filozofijska antropologija sebe uglavnom ne razumije kao ontoantropologiju – s rijetkim iznimkama poput Gaje Petrovića; racionalna kozmologija predstavlja dio fizike, preciznije astrofizike, a u svojoj se filozofijskoj dimenziji profilira kao jedna dimenzija filozofije znanosti i/ili filozofije prirode. Drugo razlikovanje ontologije i metafizike, kakvo predlaže, primjerice, Alwin Diemer (usp. *Einführung in die Ontologie*, A. Haim, Meisenheim am Glan 1959.), a koje bi se u pojednostavljenom obliku dalo svesti na definiciju ontologije kao istraživanja mogućnosti mišljenja bitka i bića, za razliku od metafizike koja bi se imala pitati što bitak uistinu jest (što uistinu znači da nešto jest ili nešto nije) i koji je njegov smisao, otvara prostor za raspravu, ali ta se rasprava ne može voditi na razini klasične metafizike.

⁹ Ne bi, međutim, trebalo zaboraviti da je prije Kanta David Hume podvrgao radikalnoj kritici (kritici koja kulminira u zahtjevu za spaljivanjem bezvrijednih knjiga) „nauk o Bogu“ (tj. racionalnu teologiju, u njegova vremena legitiman dio metafizike) kao i „školsku metafiziku“, ukazujući na to da se one ne mogu niti kvantificirati niti pozvati na bilo koju empirijsku činjenicu (od recentnijih interpretacija Humeove filozofije usp. npr. P. Russell, *The Riddle of Hume's Treatise: Skepticism, Naturalism and Irreligion*, Oxford University Press,

kao znanost, te mu se stoga nužno nadaje potreba preispitivanja je li ona uopće moguća. U svojoj *Kritici čistog uma* on jednoznačno osporava mogućnost spoznavanja onoga što izmiče iskustvu („stvari o sebi“, *Ding an sich*), nadomještajući time metafiziku gnoseologijom, što oblikuje Kantov kritičizam. Pojmovi prirode se tako očituju ne kao prirodni pojmovi već kao pojmovi subjekta koji se odnose na prirodu¹⁰. No, priroda je – bar u svojoj pojavnosti – dostupna ljudskom iskustvu. Za razliku od toga, predmeti kojima se bavi klasična metafizika (kao što su: Bog, duša ili cjelina svijeta) nisu dani u svojoj pojavnosti, te je stoga metafizika u njezinu tradicionalnom obliku posve nemoguća (osim kao spekulativna konstrukcija). Odatle ipak ne slijedi da metafizička pitanja (o Božjoj opstojnosti, slobodi volje, itd.) ne opterećuju ljudski um, jedino što ih metafizika ne može tematizirati na primjeren način (valjana će rješenja Kant stoga potražiti u jednoj drugoj dimenziji, na razini praktičkog uma).

Hoće li se razumjeti utemeljenje Kantova ukidanja pretpostavki na kojima se zasniva klasična metafizika mora se uzeti u obzir ključan pojam njegova iskoraka, a to je pojam *predmetnosti predmeta* (*Gegenständlichkeit des Gegenstandes*). Kant posredstvom tog pojma pita za mogućnost predmeta, ne samo za mogućnost njegove spoznaje, već i za mogućnost da taj predmet uopće bude, da mu se pripíše bitak (u klasičnom logičkom silogizmu to je pripisivanje bitka izraženo kopulom *je* ili *jest*), iako on ne izvodi konačne konzekvencije tog pitanja, ostajući, formalno, na gnoseologijskoj razini tematiziranja predmetnosti predmeta. Ono što u Kantovoj elaboraciji pojma predmetnosti predmeta do kraja nije eksplicirano – ali je u bitnom smislu sadržano – jest upravo ta ontologijska dimenzija. Kako je to u zaoštrenom obliku formulirao Milan Kangrga, Kantovo svođenje spoznavalačkog subjekta na aktera sabiranja ili razumskog sintetiziranja osjetilnih podataka nije dovoljno da bi se shvatilo po čemu je spoznati predmet uopće moguć. Ako je u pitanju stol, onda je on moguć time što ga je netko napravio. Stol „nije moguć po mojoj spoznaji nego po stvaranju, po tome da ga stolar mora napraviti!... Prema tome, kad govorimo o predmetnosti predmeta, govorimo o njegovoj proizvedenosti“¹¹.

Kako bilo, klasična metafizika s Kantom dopijeva do svojih granica¹². I tu nastupa razdjelnica moderne filozofije, koja će biti od odlučujuće važnosti za teorijsku filozofiju. Na jednoj su strani svi oni koji polaze od Kantova raskida s klasičnom ili tradicionalnom metafizikom, neovisno o tomu na koji način interpretiraju i elaboriraju taj raskid: među njima će se profilirati svi mogući oblici kritike i nadmašivanja/ukidanja metafizike. Nasuprot njima stoje oni koji opovrgavaju održivost Kantova skepticizma u pogledu teorijskih odgovora na metafizička pitanja: među njima su najistaknutiji ili bar najvitalniji i najuporniji zastupnici neoskolastičke (posebice neotomističke) filozofije, kakva se pod patronatom crkvenog autoriteta razvila u okružju katoličkih visokih učilišta¹³.

New York-Oxford 2008.). Poznato je na koji je način upravo Humeov skepticizam Kanta „probudio iz dogmatskog drijemeža“.

¹⁰ Usp. I. Kant, „Über den Gebrauch teleologischer Prinzipien in der Philosophie“, u: *Werke*, sv. VIII, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968, str. 141.-144.

¹¹ *Klasični njemački idealizam*, nav. djelo, str. 295.

¹² Usp. klasično (premda manje poznato) Oesterreichovo tumačenje Kantova pristupa metafizici u: K. Oesterreich, *Kant und die Metaphysik*, Reuther und Reichard, Berlin 1906., kao i novije interpretacije: G. Lebrun, *Kant et la fin de la métaphysique: essai sur la Critique de la faculté de Juger*, A. Colin, Paris 1970; P. Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge 1987; O. Höffe, *Kants Kritik der reinen Vernunft. Die Grundlegung der modernen Philosophie*, Beck, München 2003; V. F. Asmus, *Иммануил Кант, Высшая школа*, Moskva 2005; M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, FFpress, Zagreb 2008; te – za analitičku filozofiju i intenziviranje njezina interesa za Kantov kritičizam u odlučnoj mjeri mjerodavno – djelo P. F. Strawsona *The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason*, Methuen, London 1966.

¹³ Usp. J. B. Lotz (ur.), *Kant und die Scholastik heute*, PPF, Pulach bei München 1955; O. Muck, *Die transzendente Methode in der scholastischen Philosophie der Gegenwart*, Rauch, Innsbruck 1964; G. Bontadini, *Conversazioni di metafisica*, Vita e pensiero, Milano 1995. Među hrvatskim neoskolastičarima

Kant je posljednji mislilac o čijoj veličini vlada konsensus u današnjoj filozofiji. Od Kanta se ili polazi (na različite načine, od epigonskoga, kao što je to slučaj među dijelom neokantovaca, pa do kritičkoga) ili ga se kritički opovrgava i negira opravdanost njegova odbacivanja tradicionalne metafizike. No, Kanta se ne prešućuje niti ga se unaprijed proglašava irelevantnim autorom. To nipošto ne važi za njegove nastavljače. Konkretno, ne važi ni za zastupnike klasičnoga njemačkog idealizma, Fichtea, Schellinga i Hegela, koji su predmet najdivergentnijih ocjena, u širokom rasponu od nekritička slavljenja, pa do totalnog ignoriranja (s njima se ponekad postupa, kritički je zapaženo¹⁴, posebice u odnosu na Hegela, kao „s crknutim psima“).

Fichte, Schelling i Hegel bili su prvi koji su preuzeli i dalje razvijali Kantovu kritiku klasične metafizike, ponajprije time što su preuzeli Kantov transcendentalni obrat koji se očituje u nadomještanju metafizike (razumljene kao težnje za objektivnom spoznajom) istraživanjem subjektivnih uvjeta mogućnosti spoznavanja i dosezanja spoznaje (što će izazvati kritičku ocjenu kako se tu radi o nadomještanju tradicionalne metafizike „metafizikom subjektivnosti“)¹⁵. Hegelova *Znanost logike* (čiji je ključan pojam *identitet identiteta i neidentiteta*)¹⁶ predstavlja prema uobičajenim ocjenama vrhunac prikazane (bolje rečeno: u naznakama ocrtane) kritike klasične metafizike koja proizlazi iz Kantova transcendentalnog obrata, ali prema nekim tumačenjima ovo je Hegelovo djelo ujedno i posljednji veliki sistem zapadnjačke metafizike, sinteza realističke i konstruktivističke ontologije¹⁷.

Naime, kritika metafizike zadobiva u 19. stoljeću i neke nove tonove. Iako i Hegel govori o metafizici s negativnim vrijednosnim predznakom, ovdje riječ *metafizika* postaje jednoznačnom pogrdom. Na krilima neviđena napretka pozitivnih znanosti u drugoj polovini 19. stoljeća jačaju različite forme „znanstvene filozofije“, poprimajući bilo oblik

svojom se kritikom Kanta posebno istaknuo Stjepan Zimmermann. Usp. *Kant i neoskolastika*, sv. II: *studije*, Nadbiskupska tiskara, Zagreb 1921. Bilo bi, međutim, posve neadekvatno ako bi se neoskolastičko tematiziranje ontologije i metafizike svelo na kritiku i opovrgavanje Kanta (ili, još neprimjerenije, na oponašanje Tome Akvinskoga i drugih učitelja skolastičke filozofije). U novije je vrijeme tako uočljiva i tendencija da se neoskolastičke koncepcije učvršćuju i inoviraju posredstvom methodske i sadržajne razmjene s postkantovkim kritikama metafizike, pri čemu je zanimljivo da se značajniji dio te razmjene zbiva na releciji s raznim varijantama analitičke filozofije (usp. npr. I. Macan /ur./, *Filozofija u susret teologiji: radovi simpozija Filozofsko-teološkog instituta D. I.*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 1989).

¹⁴ Čini se da je taj izraz prvi upotrijebio Karl Marx, i to u pogovoru za drugo izdanje *Kapitala*. Referirajući se na tretman Hegela među tadašnjim njemačkim filozofima, primijetio je da se oni spram Hegela odnose onako kako se svojedobno „vrli Moses Mendelssohn u Lessingova vremena“ odnosio spram Spinoze, naime kao spram „mrtvog psa“ (usp. K. Marx, *Das Kapital*, sv. I, Dietz, Berlin 1975, str. 27.).

¹⁵ Klasičnu definiciju metafizike subjektivnosti dao je Wolfgang Struve. Usp. *Die neuzeitliche Philosophie als Metaphysik der Subjektivität*, Alber, Freiburg/ München 1948. Valja svakako napomenuti da „metafizika subjektivnosti“ nipošto ne započinje s klasičnim njemačkim idealizmom, a ni s Kantom, već njezine zbiljske početke treba tražiti kod Descartesa (usp. npr. J. Kent, „Subjectivism“, u: A. Richardson/J. Bowden /ur./, *A New Dictionary of Christian Theology*, SCM Press, Norwich 1983., str. 552), a korijene još u prijelazu iz antičke u srednjovjekovnu filozofiju, tj. u filozofikaciji monoteističkih religija, kojima je, osim svega drugoga, zajedničko to što se apsolutno biće poima kao osoba (te stoga, dakako, i kao apsolutni subjekt) a ne kao nekakav apstraktan (bezličan, čisto objektivni) entitet platonističke ideje ili aristotelovskoga nepokretnog pokretača. No, to je tema koja zaslužuje monogo veću pozornost od one koja joj se smije pridati u ovom kontekstu.

¹⁶ O značenju toga ključna pojma Hegelove filozofije usp. ranu formulaciju u: G. W. F. Hegel, *Differenz des Fichteschen und Schellingschen System der Philosophie*, u: *Werke in zwanzig Bänden*, Das europäische Buch, Belin 1986., str. 96.

¹⁷ Usp. npr. P. Heintel, *Hegel: Der Letzte universelle Philosoph*, Mohr Siebeck, Tübingen 1970. ili J. D'Hondt (ur.), *Hegel et la pensée moderne*, Presses Universitaires de France, Paris 1970. Trebalo bi u ovom kontekstu također spomenuti i to da se na tragu Hegelove kritike metafizike oblikuje i Marxova kritika filozofije kao kontemplacije, s time da je zahvaljujući Friedrichu Engelsu ta kritika u svojoj ortodoksno-marksističkoj recepciji transformirana u verbalno antimetafizički „dijalektički materijalizam“, uklopivši se tako u dominantne tendencije pozitivističko-materijalističke „znanstvene filozofije“ s konca 19. i početka 20. stoljeća i stvorivši pretpostavke za kanonizaciju lenjinsko-staljinškog „dijamata“ (usp. L. Veljak, *Marksizam i teorija odraza*, Naprijed, Zagreb 1979.).

„znanstvenog materijalizma“ bilo pak „pozitivizma“. U tom je pogledu reprezentativan slučaj tvorca termina *pozitivizam* Augustea Comtea, koji će oblikovati *pozitivnu filozofiju*, takvu filozofiju koja nadmašuje i ukida prethodeće metafizičko mišljenje, obilježeno time što se bavi „predznanstvenim pitanjima“¹⁸. Filozofija odustaje od metafizičkih (ali i ontologijskih) problema, svodeći se na čistu teoriju spoznaje i znanosti. Ontologijska pozicija se tu podrazumijeva. Ono što jest – jest jedino i isključivo ono što je moguće empirijski dohvatiti i znanstveno istražiti (na sličan način postupa i materijalizma, deklarirao se on kao dijalektički ili drugačije). Sve drugo su tlapnje.

Ipak, u današnjoj analitičkoj filozofiji ontologija predstavlja legitimnu filozofijsku disciplinu. Ontologija je suprotstavljena epistemologiji (teoriji spoznaje) u tom smislu što je valjana (znanstveno utemeljena) spoznaja kriterij opstojnosti predmeta spoznaje, dok je zadaća ontologije nešto skromnija: posredstvom jezičko-analitičkog razjašnjavanja ontologijskih pitanja (kao što je pitanje o stvari, svojstvu, zbivanju, dijelu i cjelini, ovisnosti i neovisnosti) ona je zapravo dopuna logike i filozofije jezika, te mora niti treba odgovarati na pitanje je li njezin predmet opisivanje svijeta kakav on po sebi jest ili svijeta kakav se nama javlja odnosno kakvim ga naše teorije opisuju, pri čemu neki autori takvu ontologiju definiraju kao metaontologiju¹⁹. U okviru analitičke tradicije pristupa problemu i predmetu ontologije posebno mjesto pripada Willardu Van Ormanu Quineu, koji u prvi plan stavlja pitanje o uvjetima istovjetnosti entiteta koji pripadaju različitim kategorijama, što on u konačnici transponira na razinu logike. Pri tom mu se, za njegov pristup karakteristično, nameće i pitanje o ontologijskom statusu fiktivnih bića („Postoji li Pegaz?“), što onda razrješava prevođenjem izmišljenih ili lažnih bića (kakva se sreću u običnom govoru) u kanonske notacije logike predikata, te oblikovanjem koncepcije ontologijske relativnosti²⁰.

Drugačije su varijante kritike metafizike koje se sreću u tzv. kontinentalnoj filozofiji. Friedrich Nietzsche podvrgao je metafiziku razornoj kritici polazeći od svoje kritike sokratovskog intelektualizma i kršćanskog morala. U metafizici, jednako kao i u religiji, radi se tek o psihologijski objašnjivim spekulacijama čija je funkcija zapravo tek opravdanje određene moralne pozicije²¹. Postmodernistička recepcija Nietzscheove kritike metafizike preobrazila je tu kritiku u predložak za kritiku moderne filozofije, posebno njezine diskurzivnosti i logocentričnosti, pri čemu se – strukturalno istovjetno analitičkom rastvaranju ontologije u logiku i filozofiju jezika ovdje zbiva osebujno razrješenje ontologije u estetici (koja se ponekad imenuje kao „meka ontologija“)²².

Dijelom na Nietzscheovu tragu²³ Martin Heidegger će, polazeći od svoje ontologijske diferencije (razlikovanja bitka od bića) povijest metafizike ocijeniti kao epohu zaborava

¹⁸ Usp. A. Comte, *Premiers cours de philosophie positive: Préliminaires généraux et philosophie mathématique*, Presses Universitaires de France, Paris 2007. zanimljivo je da je jedan od utemeljitelja logičkog pozitivizma Rudolf Carnap na temelju analize jezika dospio do sličnog zaključka: sva metafizička pitanja su besmislena (usp. R. Carnap, *Logical Positivism*, Free Press, Glencoe, Ill. 1959.).

¹⁹ Usp. npr. J. Heil, *From an Ontological Point of View*, Oxford University Press, Oxford 2005. te J. Heil, *The Universe as We Find It*, Oxford University Press, Oxford 2012. Recentno djelo posvećeno metaontologiji objavio je E. Hirsch (usp. *Quantifier Variance and Realism: Essays in Metaontology*, Oxford University Press, Oxford 2011.).

²⁰ Usp. W. Van Orman Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, New York 1969.

²¹ Usp. osobito *Jenseits von Gut und Böse*, u: F. Nietzsche, *Kritische Studienausgabe*, sv. 5., München/New York 1980. Usp. i E. Fink, *Nietzsches Philosophie*, Kohlhammer, Stuttgart 1960. te M. Clark, *Nietzsche on Truth and Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

²² Za opsežniju argumentaciju usp. L. Veljak, *Od ontologije do filozofije povijesti*, HFD, Zagreb 2004.

²³ U vezi s njegovim pristupom Nietzscheu usp. M. Heidegger, *Nietzsche I-II*, Klett-Cotta, Stuttgart 2008. Usp. i K. J. Huch, *Philosophiegeschichtliche Voraussetzungen der Heideggerschen Ontologie*, Europäische Verlaganstalt, Frankfurt/M. 1967.

bitka²⁴. Naime, bitno pitanje ontologije, a to je pitanje o smislu bitka, prepušteno je u povijesti metafizike zaboravu. To je očigledno, uvjeren je Heidegger, još kod Aristotela, koji je u svojoj prvoj filozofiji (metafizici) prepustio kategoriziranje različitih područja ili regija bitka bićima, onom bivstvujućem, utoliko što je razlikovao neovisnu supstanciju od ovisnih akcidenција, čime je onemogućeno postavljanje pitanja o tomu što jest smisao bitka. Tom metafizičkom zaboravu bitka Heidegger suprotstavlja svoju fundamentalnu ontologiju, da bi u kasnijoj fazi odustao i od nje, kako bi naglasio nužnost prevladavanja metafizike²⁵. Heideggerovu je ranu fundamentalnu ontologiju dalje, premda na bitno diferenciran način, razvio Jean-Paul Sartre u svojem (prema pretežnom broju interpretacija) najznačajnijem djelu *Bitak i ništa*²⁶, pri čemu se njegova radikalna kritika tradicionalne metafizike ponajprije očituje u jednoznačnom nadređivanju egzistencije esenciji. No, ontologija nije, dakako, dovedena u pitanje: jedino što je tu riječ o ontologiji koja preokreće tradicionalnu hijerarhiju pojmova (ili, bolje, njihovih zbiljskih adresata).

Ipak, i sama je ontologija kao takva dovedena u pitanje. Bar u jednom slučaju. Naime, prema Milanu Kangrgi, koji uspostavlja antitezu *metafizika – povijesno mišljenje* (odnosno, u kasnijoj fazi, antitezu *filozofija – spekulacija*)²⁷, svaka je ontologija nužno metafizika (a bit je metafizike sadržana u apsolutizaciji danosti); nema pojmovne ni vrijednosne razlike između ta dva pojma, kako je to očigledno već i iz njegovih standardnih identifikacija tipa „svako metafizičko ili ontološko“²⁸, s naglaskom na onom identificirajućem *ili*. Ontologiju bi stoga trebalo eliminirati iz okružja povijesnog ili spekulativnog mišljenja. No, drugi Kangrgi bliski mislioci 20. stoljeća, poput Ernsta Blocha ili Gaje Petrovića (da ostanemo samo na njima), ne bi se složili s takvim radikalnom opovrgavanjem legitimiteta ontologije. Ako ovaj svijet nije uistinu ljudski svijet, to ne znači da treba odustati od potrage za „autentičnim ljudskim bivstvovanjem“ (kako to formulira Petrović)²⁹ ili da pojam *još-ne-bitak* (tj. ono što još nije ali može biti) nije od fundamentalne važnosti za poimanje mogućnosti „uspravnog hoda“ (to su Blochove formulacije)³⁰.

Suglasnost se postiže oko sljedećega: Da bi se bilo što sudilo, ocjenjivalo, vrednovalo, spoznavalo (ili: da bi se o nečemu sudilo), da bi se s bilo čime nešto planiralo, da bi se bilo što održavalo, modificiralo, mijenjalo ili ukidalo – mora to nešto najprije biti. A je li to nešto što jest zatečeno, dano, stvoreno, proizvedeno (i tko je ili što je nositelj toga proizvođenja i/ili stvaranja) – splet je pitanja oko kojih se odvija i razvija diskusija u ontologiji (bila ona metafizički ili transmetafizički odnosno antimetafizički konotirana), ali i u filozofiji kao cjelini (ali, valja reći, ne isključivo u filozofiji), pitanja oko kojih će sporovi i prijepori trajati sasvi sigurno dotle dokle god bude nečega takvoga kao što je filozofija. A filozofije će biti sve dok bude ljudskih bića koja će imati potrebu za upitanošću o tomu što uistinu jest i zašto to što jest jest upravo takvo kakvo jest.

²⁴ Usp. M. Heidegger, *Kant und das Problem der Metaphysik*, Klostermann, Frankfurt/M. 1998. te posebice M. Heidegger, *Vorträge und Aufsätze*, Neske, Pfullingen 1967. i *Vom Wesen der Wahrheit*, Klostermann, Frankfurt/M. 2001.

²⁵ Usp. O. Pöggeler, *Der Denkweg Martin Heideggers*, Neske, Pfullingen 1990.

²⁶ Usp. K. Hartmann, *Grundzüge der Ontologie Sartres in ihrem Verhältnis zu Hegels Logik: eine Untersuchung zu „L'Être et le néant“*, W. De Gruyter, Berlin 1963.

²⁷ Usp. posebno M. Kangrga, *Spekulacija i filozofija: od Fichtea do Marxa*, Službeni glasnik, Beograd 2010.

²⁸ M. Kangrga, *Praksa-vrijeme-svijet*, Nolit, Beograd 1984., str. 492.). O razlici između Kangrga i Petrovića usp. L. Veljak, „Povijesno mišljenje u djelu Milana Kangrga“, *Filozofska istraživanja*, br. 94.-95. (2004.).

²⁹ Usp. G. Petrović, *Filozofija prakse*, Naprijed, Zagreb /Nolit, Beograd 1986.

³⁰ Usp. E. Bloch, *Zur Ontologie des Noch-Nicht-Seins*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1961, kao i: E. Bloch, *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1970. Usp. i G. Flego, W. Schmied-Kowarzik (ur.), *Ernst Bloch, utopische Ontologie*, Germinal, Bochum 1986. te Habermasovo kritičko suočavanje s Blochovom ontologijom: „Ernst Bloch. Ein marxistischer Schelling“, u: J. Habermas, *Politik, Kunst und Religion. Essays über zeitgenössische Philosophen*, Reclam, Stuttgart 1978.